

Л. Д. Троцький

Ідеальне дзеркало капіталізму

18 квітня 1939 р.

Дата написання/першої публікації: 18 квітня 1939 р.

Переклад українською: Переклад колективу Trotsky Archive | Лев Троцький Лев Троцький
https://t.me/trotsky_arch_usl

Опубліковано українською секцією Marxists.org: У лютому 2024 р.

У період виходу першого тому «Капіталу» світове панування британської буржуазії залишалося ще незаперечним. Абстрактні закони товарного господарства знаходили природно найбільш закінчене, тобто найменш залежне від впливів минулого, втілення в тій країні, в якій капіталізм досяг найвищого розвитку. Спираючись у своєму аналізі головним чином на Англію, Маркс мав на увазі не лише Англію, а весь капіталістичний світ. Англія слугувала йому, як найкраще на той час дзеркало капіталізму.

Нині від британської гегемонії zostалися лише спогади. Переваги капіталістичного первородства перетворилися на свою протилежність. Технічна та економічна структура Англії занепала. Світове становище країни тримається на успадкованій від минулого колоніальній імперії, а не на живому економічному потенціалі. Саме цим і пояснюється, до речі, така вражаюча для всіх християнська поступливість Чемберлена по відношенню до міжнародного гангстеризму фашистів. Англійська буржуазія не може не усвідомлювати, що її світове становище стало абсолютно протирічним з її економічним занепадом і що нова війна загрожує призвести до повного розпаду Британської імперії. Така сама, по суті, економічна основа «пацифізму» Франції.

У своєму швидкому капіталістичному підйомі Німеччина, навпаки, використовувала переваги своєї історичної запізнілості, озброївшись найдосконалішою в Європі технікою. За умови вузькості національної бази та бідності на джерела сировини динамічний капіталізм Німеччини закономірно перетворився на найбільш вибуховий фактор так званої світової рівноваги. Епілептична ідеологія Гітлера є лише відображенням епілепсії німецького капіталізму.

За ряду неоціненних переваг історичного характеру Сполучені Штати мали в своєму розпорядженні для свого розвитку незмірно більшу арену і незрівнянно більші природні багатства, ніж Німеччина. Відтіснивши далеко назад Великобританію, північноамериканська республіка стала на початок нинішнього століття головною твердинею світової буржуазії. Усі закладені у капіталізмі можливості знайшли тут найвищий доступний їм розвиток. Ніде на нашій планеті буржуазія не додасть вже нічого до того, що нею досягнуто в республіці долара, яка стала для ХХ століття досконалим дзеркалом капіталізму.

З тих же причин, з яких Маркс вважав за краще спиратися у своєму викладі на англійську статистику, англійські парламентські звіти, англійські «Сині книги» тощо, ми користувалися для нашого скромного «Вступу» матеріалами переважно з економічного та політичного життя Сполучених Штатів. Можна було б, звичайно, легко навести аналогічні факти і цифри з життя будь-якої іншої капіталістичної країни, але це не дало б нічого суттєвого: висновки залишилися б ті ж, лише ілюстрації виявилися б менш яскравими.

Економічна політика Народного фронту мови у Франції була, за влучним висловом одного з її фінансистів, засобом «Нью Діла» «для ліліпутів». Цілком очевидно, що при теоретичному аналізі набагато вигідніше мати справу з гігантськими, ніж з ліліпутськими масштабами. Саме грандіозність досвіду Рузвельта показує, що врятувати світову капіталістичну систему могло б лише диво. Але саме розвиток капіталістичного виробництва призупинило виробництво див. Чаклувань та молитов багато, див немає. Між тим ясно, що якби десь взагалі можна було чекати дива омолодження капіталізму, то саме у Сполучених Штатах. Але омолодження не відбулося. Що не вдалося гігантам, ще менш може вдатися ліліпутам. В обґрунтуванні цього простого висновку є сенс нашої експерсії в область американського господарства.

МЕТРОПОЛІЇ ТА КОЛОНІЇ

«Країна промислово розвиненіша, — каже Маркс у передмові до «Капіталу», — показує менш розвиненій країні лише картину її власного майбутнього». Цю думку не можна, однак, у жодному разі розуміти буквально. Зростання виробничих сил і поглиблення соціальних протиріч є, безсумнівно, долею кожної країни, яка вступила на шлях буржуазного розвитку. Однак нерівномірність темпів і рівнів, що проходить через весь розвиток людства і має в основі своїй як природні, так і історичні причини, не тільки прийняла при капіталізмі особливо гострий характер, а й породила складні взаємини залежності, експлуатації та гноблення між країнами різного економічного типу.

Лише меншість країн пройшла повністю той планомірний і логічний розвиток від ремесла через мануфактуру до фабрики, який Маркс піддає такому детальному аналізу. Торговий, промисловий та фінансовий капітал вторгався у відсталі країни ззовні і наполовину руйнував первісні форми тубільного господарства, наполовину підкоряв їхній світовий промисловий та банківській системі Заходу. Під нагаєм імперіалізму колонії та напівколонії виявлялися змушені перестрибувати через проміжні стадії і в той же час штучно утримувалися на певному рівні. Розвиток Індії не повторював розвиток Англії, а служив доповненням до нього. Однак, щоб зрозуміти комбінований тип розвитку запізнених і залежних країн, як Індія, потрібно завжди мати перед очима ту класичну схему, яку Маркс визначив із розвитку Англії. Принаймні закон трудової вартості однаково керує калькуляціями спекулянтів лондонського Сіті та міновими операціями в глухих куточках Хайдерабада; у другому випадку він приймає лише простіші і менш шахрайські форми.

Нерівномірність розвитку створила величезні переваги для передових країн, які всі, хоча й по-різному, розвивалися за рахунок відсталих, експлуатуючи їх, перетворюючи їх на колонії або, принаймні, забираючи у них можливість проникнути до лав капіталістичної аристократії. Багатства Іспанії, Голландії, Англії, Франції створювалися не лише додатковою працею їхнього власного пролетаріату, не тільки руйнуванням їхньої власної дрібної буржуазії, а й систематичним пограбуванням заокеанських володінь. Експлуатація класів доповнювалася та потенціювалася експлуатацією націй.

За рахунок колоніального надприбутку буржуазія метрополії отримувала можливість створювати привілейоване становище для власного пролетаріату, особливо для його верхніх шарів. Без цього будь-який стійкий режим демократії був би абсолютно неможливий. У своєму розгорнутому вигляді буржуазна демократія з'явилася і продовжує залишатися формою управління доступною лише найбільш аристократичним, найбільш експлуаторським націям. Антична демократія була заснована на рабстві, імперіалістична - на колоніальному пограбуванні.

Сполучені Штати, які формально майже не мають колоній, насправді є найбільш привілейованою з усіх націй історії. Активні вихідці з Європи заволоділи найбагатшим континентом, винищили корінне населення, захопили найкращу частину Мексики та зосередили у своїх руках левову частку світових багатств. Нагромаджені в таких умовах жирові відкладення продовжують служити і нині, в епоху занепаду, для мастила важелів та коліс демократії.

Теоретичний аналіз, як і свіжий досвід історії, однаково свідчать, що ступінь розвитку демократії та її стійкість обернено пропорційні силі напруги класових протиріч. У менш привілейованих країнах (Росія, з одного боку, Німеччина, Італія та ін. — з іншого), які не мали можливості створювати численну та стійку робочу аристократію, демократія не отримала розвитку і порівняно легко поступилася своїм місцем диктатурі. Однак прогресивний параліч капіталізму, що триває, готує ту ж долю і демократіям найбільш привілейованих і багатих націй: різниця тільки в термінах. Нестримне погіршення становища трудящих робить буржуазії дедалі менш можливим надавати масам право участі у політичному житті, навіть у обмежених рамках буржуазного парламентаризму. Будь-яке інше пояснення процесу витіснення демократії фашизмом, що відбувається на наших очах, є ідеалістична фальсифікація дійсності, обман чи самообман.

Руйнуючи демократію в старих метрополіях капіталу, імперіалізм перешкоджає водночас виникненню демократії у відсталих країнах. Якщо жодна з колоній чи напівколоній не довела до кінця в нову епоху своєї демократичної революції, насамперед у галузі аграрних відносин, то відповідальність за це лягає повністю на імперіалізм, який став головним гальмом економічного та політичного прогресу. Розкрадаючи природні багатства відсталих країн і свідомо затримуючи їхній самостійний промисловий розвиток, монополістичні магнати та їх уряди надають водночас фінансову, політичну та військову підтримку найбільш реакційним, паразитичним, напівфеодальним групам тубільних експлуататорів. Аграрне варварство, що штучно охороняється, є найбільш зловісною виразкою сучасного світового господарства. Визвольна боротьба колоніальних народів, перестрибуючи через проміжні щаблі, перетворюється за необхідності на антиімперіалістичну боротьбу і тим самим поєднується з боротьбою пролетаріату метрополій. Колоніальні повстання та війни ще більше розхитують у свою чергу традиції капіталістичного світу і роблять ще менш можливим диво його відродження.

ПЛАНОВЕ СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО

Подвійна історична заслуга капіталізму в тому, що він високо підняв техніку і пов'язав економічними узами всі частини світу. Цим закладено матеріальні умови для планомірного використання всіх ресурсів нашої планети. Проте цієї насущної задачі капіталізм розв'язати неспроможний. Вогнищами його експансії залишаються замкнуті національні держави з їхніми митницями та арміями. Тим часом виробничі сили давно переросли межі національної держави, перетворивши її тим самим із прогресивного історичного чинника на нестерпне гальмо. Імперіалістичні війни означають не що інше, як вибухи виробничих сил проти держав, які стали для них занадто тісними. Програма так званої автаркії не має нічого спільного із поверненням до самодостатнього замкнутого господарства. Вона означає підготовку національної бази нової війни.

Після підписання Версальського миру земля куля вважалася переважно поділеною. Події останнього періоду нагадали, що на нашій планеті є ще не захоплені або не зовсім захоплені землі. Італія поневолила Абіссінію. Японія намагається оволодіти Китаєм. Не чекаючи повернення колишніх колоній, Німеччина перетворює на колонію Чехословаччину. Італія вторглася до Албанії. Під знак питання поставлено долю Балканського півострова. Сполучені Штати стривожені вторгненням «сторонніх» до Латинської Америки. Боротьба за колонії залишається органічною частиною політики імперіалістичного капіталу. Повний розподіл світу не завершує цей процес, а лише ставить на порядок денний питання про новий переділ світу відповідно до співвідношення імперіалістичних сил, яке змінилося. Такою є справжня причина нинішніх озброєнь, дипломатичних конвульсій та військових угруповань.

До області шарлатанства чи тупоумства відносяться всі спроби уявити найближчу війну як зіткнення між ідеями демократії та фашизму. Політичні форми змінюються, капіталістичні апетити залишаються. Якби по обидва боки Ла Манша встановився завтра фашистський режим, — навряд чи хтось наважиться заперечувати таку можливість, — паризький і лондонський

диктатори так само мало могли б відмовитися від своїх колоніальних володінь, як Муссоліні та Гітлер від своїх колоніальних домагань. Скажена і безнадійна боротьба за новий переділ світу невідворотно впливає зі смертельної кризи капіталістичної системи.

Часткові реформи та латки не допоможуть. Історичний розвиток підійшов до одного з тих вирішальних етапів, коли тільки пряме втручання мас здатне змісти реакційні перепони та закласти основи нового режиму. Скасування приватної власності на засоби виробництва є перша передумова планового господарства, тобто внесення розуму у сферу відносин між людьми, спочатку в національному, потім у світовому масштабі. Раз розпочавшись, соціалістична революція пересуватиметься з країни в країну з незмірно більшою силою, ніж нині пересувається фашизм. Прикладом та допомогою передових народів будуть захоплені на шлях соціалізму відсталі. Падуть прогнилі наскрізь митні шлагбауми. Протиріччя, що роздирають Європу і весь світ, знайдуть своє природне і мирне вирішення в рамках Соціалістичних Сполучених Штатів Європи, як і інших частин світу. Звільнене людство підніметься на весь свій зріст.